

<https://doi.org/10.31392/VAN-2022.39-42.05>
УДК 94:351.777.8(477=162.3)«18/19»

СТАНОВЛЕННЯ МЕРЕЖІ ЧЕСЬКИХ АГРАРНИХ ПОСЕЛЕНЬ В УКРАЇНІ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Чуян Ірина Леонідівна

кандидат історичних наук,

методист лабораторії методичного забезпечення,

доцент кафедри методики викладання навчальних предметів,

Комунальний заклад «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради, Житомир

e-mail: irynachuyan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5758-1043>

Анотація. Досліджено причини, процес та напрямки міграції чехів до України в останній третині XIX – на початку XX ст. Виокремлено території, які обирали переселенці для сільськогосподарського освоєння. Визначено особливості адаптації чехів до життя в нових умовах. Зроблено висновки, що у пошуках кращої долі, витіснені економічними негараздами з батьківщини та приваблені пільговими обіцянками самодержавного російського уряду, чехи протягом визначеного періоду створили в Україні низку аграрних поселень-колоній. Регіонами в яких виникла найбільша кількість чеських громад стали Волинь та Степова Україна. На новій для себе землі чехи, задовольняючи потреби царату, головним чином займалися хмелярством.

Ключові слова: Україна, Волинь, чехи, міграція, селянство.

Постановка проблеми. Україна здавна привертала до себе увагу переселенців-хліборобів. Упродовж століть на її теренах знаходили прихисток представники різних народів. З-поміж прибульців, які оселилися в Україні з метою облаштування аграрних поселень, особливу увагу привертають німці та чехи. Саме представники цих двох народів розпочали використовувати в Україні нові, прогресивні, методи обробітку землі та поширювати їх серед оточуючого українського населення.

Мета. У запропонованій статті досліджується становлення мережі чеських аграрних поселень в Україні в останній третині XIX – на початку XX ст.

Аналіз публікацій та досліджень. До кола істориків, які досліджували проблему переселення чехів до України з метою створення хліборобських поселень, належать І. Гофман, Ж. Ковба, М. Курінна, М. Лутай, В. Надольська та ін. [Гофман, 1998; Ковба, 1970; Лутай, 2008; Надольська, 1993].

Виклад основного матеріалу. У XIX ст. Чехія знаходилася під протекторатом Австрійської монархії. Вимоги чеського народу, щодо автономії, які викристалізувалися під час революційних подій 1848 – 1849 рр. у Європі, були відкинуті, землі Богемії і Моравії ще надовго залишилися невід'ємною частиною імперії. В 50-х рр. XIX ст. відбувся промисловий переворот, який позитивно позначився на економіці Чехії. Проте у 1857 – 1858 рр. чеські землі охопила економічна криза – доходи населення розпочали стрімко падати [Шестак, 2014, с. 8-

9]. Цілковите обезземелення або відносна нестача землі спонукало збіднілих чехів до еміграції. США знаходилися за океаном і крім того унаслідок громадянської війни істотно обмежили еміграцію, в той час як Російська імперія мала з Австро-Угорщиною спільний кордон.

У Волинській губернії після скасування кріпацтва у 1861 р. та придушення польського «січневого» повстання 1863 р. дешево продавалось багато лісів, орної та іншої землі [Гофман, 1998, с. 6]. Місцеве населення хоча й мало потребу в збільшенні земельної власності, проте не було в змозі придбати ґрунти, які намагалися продати поміщики [Надольська, 1993, с. 66]. Щоб знайти вихід із ситуації яка склалася, царський уряд вирішив підтримати еміграцію з Європи. Саме тому в 1863 р. аби заохотити чехів до масового переселення на Волинь царський уряд надав мігрантам значні пільги, головними з яких були право на звільнення протягом 20-ти років від усіх повинностей, у тому числі й від військової служби на 5 років [З історії чеської колонії Ядвоніно Острозького повіту].

Пивоваріння, яке з середини XIX ст. набуло швидких темпів розвитку в Російській імперії, вимагало ввезення з-за кордону великої кількості якісного хмелю, за який доводилося платити золотом. Самодержавному уряду було відомо, що чехи на своїй батьківщині упродовж першої половини XIX ст. домоглися високого рівня агротехніки і культури землеробства, зокрема, у вирощуванні хмелю. Тож, щоб розв'язати цю проблему, царат вирішив започаткувати розведення культури хмелю на території Російської імперії при допомозі чехів – висококласних спеціалістів у цій галузі [Костриця, 2001, с. 16]. Для цього чеським переселенцям Волині дозволялось негайно, без особливих поліційних свідоцтв про лояльність приймати російське підданство. Вони отримали можливість приписуватися до селянських громад або ж утворювати власні [Ковба, 1970, с. 127].

Перші чеські колоністи з'явилися на території Волинської губернії в 1859 р. в селах Погорільці і Підгайці Дубенського повіту. Це були переселенці із Царства Польського, що належали до релігійної общини «чеських братів». Перші ж переселенці, власне з чеських земель, мігрували на Волинь у 1863 р. і заснували поселення Людгардівка в Дубенському повіті [Войчун, 2015, с. 34].

Початок масової еміграції чехів до Волині пов'язаний із діяльністю чехів Франтішека Пршібіла та вчителя Йозефа Оліча. Працюючи у варшавському бюро з найму прислуги, оголошень і рекомендацій В. Вільконського та Г. Бордаша й ознайомившись з умовами купівлі землі на Волині, Ф. Пршібіл друкував у чеській пресі повідомлення про це, а пізніше особисто виїхав до Чехії для агітації за переселення на Волинь. Практика Пршібіла викликала увагу з боку влади Австрійської монархії й «агітатор» був виселений за її межі, а в травні 1868 р. Пршібіл разом із 14 чехами прибув до Рівного [Vaculík, 1997, с. 19].

Вже станом на 1868 р. у складі Острозького повіту Волинської губернії існувала чеська колонія Ядвоніно (нині с. Новолілка Хмельницької обл.), яка в міжвоєнний період знаходитиметься біля кордону Другої Речі Посполитої та перебуватиме в межах Шепетівської округи. Точних відомостей щодо заснування цього поселення не вдалося віднайти, проте залишилося два перекази. У відповідності до першого «... перший землю (ліс) в Ядвоніно купив німець Юнг, другий і третій чехи Долежав, Душплик. Три рідні сестри Зоїної баби Марії були за ними замужем. Долежав та Душплик померли до колективізації і похоронені

на кладивищі в Ядвоніно». Інша респондентка розповідала, що чехи прийшли в цю місцевість із східного боку. За плечима несли нехитрий домашній скарб і малих дітей. Жінка говорила, що чехи втікали в Острозький повіт від утисків німців. Поселенці вибрали місце для села на дюнному підвищенні, витягнутому по осі захід – схід, по краю правої заплави безіменного струмка. У той час, коли прийшли чехи, дана місцевість була поросла дубовим лісом. Колоністи вирізали і розкорчували дюну під поля, побудували хати, господарські будівлі [З історії чеської колонії Ядвоніно Острозького повіту].

В 1868 р. чехи придбали Глинський маєток у поміщика Веселовського, що знаходився у Рівненському повіті. Дещо пізніше вони купили маєтки Семидуби в поміщика Залеського, у поміщика Вронського – с. Будераж, у поміщиці Левицької – маєтки Ульбарів та Мирогощу. До весни 1869 р. чехи володіли вже 8093 дес. землі вартістю 270 тис. карб. й утворили на Волині 14 поселень [Шульга, 2018, с. 105].

Упродовж 1868 – 1870 рр. до Волині переселилося 921 чеське сімейство, а в 1875 р. в регіоні налічувалося вже 2190 чеських родин. За даними 1884 р. в губернії мешкало 19699 чехів. Найбільше чеських поселень знаходилося у Луцькому повіті – 10. Також чехи осідали у Новоград-Волинському, Житомирському, Овруцькому повітах [Новаківська, 2014, с. 73].

Перша чеська колонія на Східній Волині (Житомирщині) була заснована 1870 р. у селі Зубівщина (нині Мала Зубівщина Коростенського району), друга 1874 р. – у Вільшанці Чуднівської волості Житомирського повіту, у Високому – 1878 р., у Зелениці – 1879 р., Крошня Чеська і Околек (сучасна назва Окілок) – 1880 р. Ці п'ять колоній були найбільшими у Житомирському повіті, вони були самостійними, окремими адміністративними одиницями, мали свого старосту. Інші колонії, зокрема Виногради та Плехова засновані 1890 р., Івановичі – 1892 р., Кручинець та Аліновка – 1893 р., Горбаші, Городище та інші не мали адміністративної самостійності, були складовою частиною інших адміністративних одиниць [Лутай, 2008, с. 3-4]. Тобто переселенців, які упродовж 1890-х рр. прибули до Житомирського, Овруцького і Новоград-Волинського повітів, не виділяли в окремі волості, як це відбулося з чеськими колоністами на Західній Волині, а зараховували до місцевих селянських громад [Наулко, 2006, с. 173]. На відміну від перших п'яти колоній, ці колонії за національною ознакою були змішані: українсько-чеські – як Кручинець, німецько-чеські – як Плехова та Аліновка. У 1884 р. у приватній власності чехів знаходилося 34519 десятин землі, а також 1128 десятин – орендованих [Лутай, 2008, с. 3-4].

Окрім Волині чехи упродовж 1860-х рр. завдяки фінансовій допомозі царського уряду засновували поселення в Криму. Для заселення їм були рекомендовані державні землі Перекопського повіту, що залишився найбільш безлюдним після виходу з нього татар. Незважаючи на несприятливі кліматичні умови та труднощі при обробці ґрунту, чехи погодилися оселитися в перекопських степах і зайнятися благоустроєм занедбаних татарських господарств. Перша група чеських переселенців у 1863 р. у складі 70 сімей (145 чоловіків та 157 жінок) розмістилася в залишеному татарами селищі. Загалом господарство чеських переселенців у Перекопському повіті поступово приходило до ладу й могло б надалі зміцнитися, якби не занадто часті неврожаї зернових культур упродовж декількох років, які змушували колоністів неодноразово звертатися до губернської влади

з проханням про матеріальну допомогу. Це збільшувало борг чехів перед державою та не дозволяло їм зміцнити своє господарство [Курінна, 2008, с. 68].

Унаслідок того, що звернення чеських жителів Таврійської губернії до Департаменту Міністерства державного майна з приводу збільшення земельних наділів з 10-15 до 30 десятин на одну особу було відхилено, 90 сімей у складі 207 осіб, – мешканців кримських колоній, – у 1869 р. переселяється до Мелітопольського повіту, де вони засновують поселення Чехоград [Волкова, 2003, с. 10].

У Херсонській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. виникли нові чеські колонії. Переселенці чехи-євангелісти з польського міста Зелова заснували 1870 р. тут колонію Мала Олександрівка (нині село входить до складу Подільського району Одеської області). 1900 р. чеські переселенці також створили невеличке селище Кінський Загін. 1905 р. виникла колонія Богемка (на сьогодні село перебуває у складі Врадіївського району Миколаївської області). 1912 р. з'явилися Сиротинка (тепер с. Веселинівка Березівського району Одеської області) та Новосамарка (нині – с. Новосамарка Окнянського району Одеської області) [Історія чехів в Україні, 2013, с. 327]. Сиротинку заснували чеські родини Златнікових, Гортових, Швейдарових, Янчікових, Манкових. Деякі сім'ї переселилися з Волині, інші прибули із Зеленого Яру біля Миколаєва. Оскільки земля поблизу перебувала у власності поміщика Сиротинського, а за 8 кілометрів знаходилося назване на його честь село, де проживав цей пан, то своєму поселенню чехи вирішила дати ту ж назву. З приводу назви Сиротинки, існувала ще одна точка зору: всі чехи, що виїхали з колонії Богемки, стали стосовно рідного села «сиротами» [Чи розвеселиться Сиротинка?]. Що ж стосується Новосамарки, то це поселення заснували чехи з Самарської губернії, які там оселилися на початку XX ст., але повернулися на Південь України через важкий клімат [Історія чехів в Україні, 2013, с. 327].

Висновки. У пошуках кращої долі, витіснені економічними негараздами з батьківщини та приваблені пільговими обіцянками самодержавного російського уряду, чехи протягом останньої третини XIX – на початку XX ст. створили в Україні низку аграрних поселень-колоній. Регіонами в яких виникла найбільша кількість чеських громад стали Волинь та Степова Укарїна. На новій для себе землі чехи, задовольняючи потреби царату, головним чином займалися хмелярством.

Список використаних джерел та літератури

- Войчун, Ю. І., 2015. Організація релігійного життя чеських поселенців на Волині в другій половині XIX ст., *Молодий вчений*, 1, 34-37.
- Волкова, С. А., 2003. Новые документы Российского государственного исторического архива по истории чешской колонизации Таврической губернии в XIX веке, *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «История»*, 2, 9-13.
- Гофман, Ї., 1998. *Чехи на Волині: основні відомості*, Прага.
- З історії чеської колонії Ядвоніно Острозького повіту [Електронний ресурс]: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/Empires/Jadvonino.html>
- Історія чехів в Україні, 2013. Київ: НАУ.
- Ковба, Ж. М., 1970. З історії чеської еміграції на Україну, *Українське слов'янознавство*, 1, 121-129.
- Костриця, М., 2001. Про хміль, пиво і чеських колоністів, *Чехи на Волині: історія і сучасність*, 15-19.
- Курінна, М., 2008. Формування чеських поселень на Півдні України: чехи Північного Приазов'я (60-і роки XIX ст. – початок XX ст.), *Народна творчість та етнографія*, 5, 65-72.

- Лугай, М. Є., 2008. *Чехи на Житомирщині: історія і сьогодення*, Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Надольська, В. В., 1993. Чеські колоністи на Волині у другій половині XIX століття, *Велика Волинь: минуле і сучасне. Тези міжнародної краєзнавчої наукової конференції (Житомир, Україна, 9-11 вересня 1993 р.)*, 66-67.
- Наулко, В. І., 1996. Чехи в Україні, *Під одним небом: Фольклор етносів України*, 171-182.
- Новаківська, А., 2014. Чеські поселення та їх господарство на Волині, *Чехи на Волині: історія і сучасність*, 72-78.
- Шестак, Л., Шестак, І., 2014. Про чеське поселення на Житомирщині Мала Зубівщина, *Чехи на Волині: історія та сучасність: збірник наукових праць*, Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 8-20.
- Чи розвеселиться Сиротинка? [Електронний ресурс]: <http://www.ukrajinci.cz/vsechny-aktuality/news+c29/-nnnnnn-nn+a8575.htm>
- Шульга, С. А., 2018. *Чехи в Західній Волині: етносоціокультурні трансформації (60-і роки XIX – середина XX століть): дис. ... докт. істор. наук: 07.00.01 – історія України, 07.00.02 – всесвітня історія*, Львів.
- Vaculík, J., 1997. *Dějiny volyňských Čechů. I. Díl. 1868 – 1914*, Praha, 1997.

References

- Chy rozveselytsia Syrotynka? [Will the Syrotynka have fun?] Retrieved from: <http://www.ukrajinci.cz/vsechny-aktuality/news+c29/-nnnnnn-nn+a8575.htm> [in Ukrainian].
- Hofman, Yi., 1998. *Chekhy na Volyni: osnovni vidomosti [Czechs in Volyn: basic information]*, Praha. [in Ukrainian].
- Istoriia chekhiv v Ukraini [History of the Czechs in Ukraine], 2013. Kyiv: NAU. [in Ukrainian].
- Kostrysia, M., 2001. Pro khmil, pyvo i cheskykh kolonistiv [About hops, beer and Czech colonists], *Chekhy na Volyni: istoriia i suchasnist*, 15-19. [in Ukrainian].
- Kovba, Zh. M., 1970. Z istorii cheskoj emigratsii na Ukrainu [From the history of Czech emigration to Ukraine], *Ukrainske slovianoznavstvo*, 1, 121-129. [in Ukrainian].
- Kurinna, M., 2008. Formuvannia cheskykh poselen na Pivdni Ukrainy: chekhy Pivnichnoho Pryazovia (60-i roky XIX st. – pochatok XX st.) [The formation of Czech settlements in the South of Ukraine: the Czechs of the Northern Azov region (60s of the 19th century – the beginning of the 20th century)], *Narodna tvorchist ta etnohrafia*, 5, 65-72. [in Ukrainian].
- Lutai, M. Ye., 2008. *Chekhy na Zhytomyrshchyni: istoriia i sohodennia [Czechs in Zhytomyr region: history and present]*, Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. [in Ukrainian].
- Nadolska, V. V., 1993. Cheski kolonisty na Volyni u druhii polovyni XIX stolittia [Czech colonists in Volyn in the second half of the 19th century], *Velyka Volyn: mynule i suchasne. Tezy mizhnarodnoi kraieznavchoi naukovoï konferentsii (Zhytomyr, Ukraina, 9-11 veresnia 1993 r.)*, 66-67. [in Ukrainian].
- Naulko, V. I., 1996. *Chekhy v Ukraini [Czechs in Ukraine], Pid odnym nebom: Folklor etnosiv Ukrainy*, 171-182. [in Ukrainian].
- Novakivska, A., 2014. Cheski poselennia ta yikh gospodarstvo na Volyni [Czech settlements and their economy in Volyn], *Chekhy na Volyni: istoriia i suchasnist*, 72-78. [in Ukrainian].
- Shestak, L., Shestak, I., 2014. Pro cheske poselennia na Zhytomyrshchyni Mala Zubivshchyna [About the Czech settlement in Zhytomyr Oblast, Mala Zubivshchyna], *Chekhy na Volyni: istoriia ta suchasnist: zbirnyk naukovykh prats*, Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 8-20. [in Ukrainian].
- Shulha, S. A., 2018. *Chekhy v Zakhidnii Volyni: etnosotsiokulturni transformatsii (60-i roky XIX – seredyna XX stolit): dys. ... dokt. istor. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy, 07.00.02 – vsesvitnia istoriia [Czechs in Western Volyn: ethno-sociocultural transformations (1860s – mid-20th centuries): diss. ... Dr. History Sciences: 07.00.01 – history of Ukraine, 07.00.02 – world history]*, Lviv. [in Ukrainian].
- Vaculík, J., 1997. *Dějiny volyňských Čechů. I. Díl. 1868 – 1914*, Praha, 1997. [in Czech].
- Voichun, Yu. I., 2015. Orhanizatsiia relihiinoho zhyttia cheskykh poselentsiv na Volyni v druhii polovyni XIX st. [Organization of religious life of Czech settlers in Volyn in the second half of the 19th century], *Molodyi vchenyi*, 1, 34-37. [in Ukrainian].
- Volkova, S. A., 2003. Novyie dokumenty Rossiyskogo gosudarstvennogo istoricheskogo arhiva po istorii cheskskoy kolonizatsii Tavricheskoy gubernii v XIX veke [New documents of the Russian State Historical Archive on the history of the Czech colonization of the Taurida province in the 19th century],

Uchenyie zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Seriya «Istoriya», 2, 9-13. [in Russian].

Z istorii cheskoï kolonii Yadvonino Ostrozkoï povitu [From the history of the Czech Jadvonino colony of Ostroh District]. Retrieved from: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/Empires/Jadvonino.html> [in Ukrainian].

ESTABLISHMENT OF THE NETWORK OF CZECH AGRICULTURAL SETTLEMENTS IN UKRAINE (LAST THIRD OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY)

Iryna Chuian

Candidate of Historical Sciences,

Methodist of the Laboratory of Methodological Support,

Associate Professor of the Department of Methods of Teaching Subjects,

Communal institution «Zhytomyr Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education»
of the Zhytomyr Regional Council, Zhytomyr

Abstract. *The reasons, process and directions of the migration of Czechs to Ukraine in the last third of the 19th and the beginning of the 20th centuries have been studied. Territories chosen by settlers for agricultural development are highlighted. Peculiarities of adaptation of Czechs to life in new conditions are determined. It is concluded that in search of a better destiny, pushed out of their homeland by economic troubles and attracted by preferential promises of the autocratic Russian government, the Czechs created a number of agrarian settlements-colonies in Ukraine during a certain period. The regions in which the largest number of Czech communities arose were Volyn and Stepova Ukarina. In their new land, the Czechs, meeting the needs of the tsar, were mainly engaged in hop production.*

Key words: *Ukraine, Volyn, Czechs, migration, peasantry.*